

LIETUVOS METRAŠČIAI

Lietuvos metraščiai yra ne kas kita, kaip seniausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorija. Ji yra anoniminė, o pragmatinis rišlus pasakojimas joje dera su pametiniais užrašais. Viduramžių istoriografijos žanrų požiūriu Lietuvos metraščiai artimiausi kronikoms. Metraščiai buvo surašyti keletu etapų XV–XVI a. senrusių ir rusėnų kalbomis, nors esama pavienių vertimų į lotynų ir lenkų. Pagal turinį ir sukūrimo laiką skiriami trys Lietuvos metraščių sąvadai (didžiosios redakcijos): Trumpasis, Vidurinysis ir Platusis.

Trumpasis sąvadas buvo sudarytas apie 1446 m. Metraštininko darbuotasi tuo metu Lietuvai priklausiusiame Smolenske, prie stačiatikių vyskupo katedros. Tačiau sąvado genezė yra žymiai įdomesnė, nes jo sudarymas siejamas su didžiojo kunigaikščio Vytauto karūnacijos siekais. Sąvadą sudaro dvi dalys – „rusiškoji“ ir *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių metraštis (Летописецъ великих князей литовских)*. Pastarasis neretai laikomas seniausia Lietuvos istorija. Jo ištakos yra į Vokiečių ordiną 1389 m. pabaigoje pasitraukusio Vytauto ten surašytas memorialas. Matyt, vėliau, jau Vilniaus dvare, memorialo pagrindu atsirado pasakojimas apie Jogailos ir Vytauto tėvo Kęstučio konfliktą, pasibaigusį pastarojo mirtimi. Dar vėliau siužetas buvo papildytas pasakojimais apie Vytauto įsigalėjimą LDK ir Podolės patekimą jos valdžion bei šios teritorijos praradimą po Vytauto mirties (1430). Paskutinysis etapas paprastai siejamas su Vytauto seno bendradarbio – Smolensko vyskupo, o nuo 1432 m. LDK stačiatikių metropolito Gerasimo (m. 1435) – aplinka. Mat yra žinoma, kad šio raštininkas Timotiejus 1428 m. sukūrė pirminį Vytauto panegirikos variantą. Jo pagrindu 1429–1430 m. buvo parašytas antrasis, gerokai iškilmingesnis, variantas, kuris pateko į „rusiškąją“ sąvado dalį.

Pastaroji yra rusų metraščių kompiliacija, sukurta apvalant jų žinias nuo antilietuviškų vertinimų. Chronologiškai ji apima Rusijos istorijos tarpsnį nuo pusiau legendinių pirmųjų „variagų“ kunigaikščių iki 1446 m.; paskutinę jos dalį sudaro daugiausia Smolenske rašytos žinios ir pasakojimai, todėl tyrėjai paprastai išskiria atskirą „Smolensko kroniką“. Ypač minėtini originalūs šios „kronikos“ pasakojimai apie dramatišką XV a. IV dešimtmečio LDK vidaus karą tarp Švitrigailos ir Žygimanto (1432–1436) ir po pastarojo nužudymo 1440 m. Smolenske prasidėjusį sukilimą. Metraštininkas yra palankus Vytautui ir jo broliui Žygimantui, nors daug vietos skiria Švitrigailos veiksams. Tačiau Algirdaitis smerkiamas, o jo pralaimėjimas Pabaisko mūšyje (1435) aiškinamas Dievo bausme už metropolito Gerasimo sudegimą (Gerasimas iš pradžių buvo Švitrigailos sąjungininkas, bet vėliau pastarojo buvo apkaltintas išdavyste ir pasmerktas myriop). Palankumą Žygimantui patvirtintų faktas, kad iškart po jo pergalės vidaus kare konstatavimo įterpiama Vytautą išaukštinanti panegirika (*похвала*), kuri neabejotinai yra viso sąvado kulminacija. Panegirikoje Vytautas laikomas iškiliausiu savo meto viešpačiu, kuriam nebuvo lygaus visose žemėse „nuo jūrų iki jūrų“ – jam paliepus į Lucką atvykęs imperatorius Zigmantas, Lietuvos valdovo klausę rusų kunigaikščiai, o jo valia į sostą buvę sodinami Aukso Ordos chanai. Kita vertus, „rusiškojoje“ dalyje rodomas didelis dėmesys Šiaurės Rytų Rusijos ir Maskvos Kunigaikštijos istorijai. Šiuo atveju visiškai suprantamas LDK ir Maskvos paribyje buvusios Smolensko metropolijos siekis laviruoti tarp dviejų pagrindinių Rusijoje veikusių galybių. Kaip matyti, iš įvairių šaltinių sudarytas Trumpasis sąvadas yra idėjiškai prieštaringas kūrinys, tačiau turint omenyje jo atsiradimo aplinkybes, tuo stebėtis nederėtų. Minėtos prieštaros buvo panaikintos naujame, visai kitomis sąlygomis subrandintame Lietuvos istoriografijos etape.

Iškilus Maskvos grėsmei ir laikas nuo laiko sustiprėjant politiniam Lenkijos spaudimui, XVI a. I pusėje Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Alberto Goštauto (m. 1539) aplinkoje radosi du nauji sąvadai – Vidurinysis ir Platusis (kitaip – Bychovco kronika). Juose įkūnyta tuometinio LDK elito

ideologija. „Rusiškoji“ Trumpojo sąvado dalis buvo pakeista mitine Lietuvos proistore, kurioje diduomenė kildinama iš kilmingų romėnų ateivių. Anot Viduriniojo sąvado autorių, lietuvių kunigaikščių ir bajorų protėviai I a. po Kr. pabėgę nuo imperatoriaus Nerono persekiojimų, o anot Plačiojo sąvado – V a. po Kr. – nuo „Dievo rykšte“ praminto siautulingo hunų vado Atilos. Pasakojama apie valstybės steigimą ir išplėtimą į rusų žemes (Naugarduko, Polocko ir Kijevo užvaldymą), pateikiama fikcinė valdovų genealogija nuo legendinio romėnų kunigaikščio Palemono iki didžiųjų kunigaikščių Vytenio ir Gedimino. Kita iš Trumpojo sąvado paveldėta medžiaga perdirbta ir papildyta.

Taip buvo sukurta pirmoji LDK istorija nuo legendinių laikų iki XVI a. pradžios, t. y. iki metraštininko gyvenamo laiko (*Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių metraštis* teapėpė nepilną valstybės gyvavimo šimtmetį). Tuo būdu Lietuvos istorija įgijo savo *pradžią*, buvo susieta su pasaulio istorija; papasakota, kaip susiformavo valstybės teritorija, kaip buvo įkurta valstybės sostinė Vilnius – metraščiuose yra įspūdingas pasakojimas apie didžiojo kunigaikščio Gedimino medžioklę ir jos metu susapnuotą pranašingą sapną, kurį jam išaiškinęs vyriausiasis žynys Lizdeika. Sapno metu valdovo regėtas staugiantis didžiulis geležinis vilkas reiškęs būsimos sostinės šlovę.

Metraščiuose, kaip ir apskritai senojoje historiografijoje, itin daug dėmesio skiriama valdovų genealogijai. Žvelgiant į Viduriniojo sąvado redakcijas ir Bychovco kroniką, susidaro nuolatinio tobulinimo, „gludinimo“ įspūdis. Į legendinę Lietuvos valdovų genealogiją įterpiamos naujos grandys. Plačiajame sąvade pasirodo ir pirmasis istorinis Lietuvos valdovas Mindaugas su sūnumi Vaišelga. Tai, kad šioje genealogijoje pasikeičia trys dinastijos, kurių paskutinioji net nesusieta kraujo ryšiais su ankstesnėmis, primintų klasikinį vakarietišką modelį (plg. tris Lacijaus – senovės Romos, Prancūzijos ir Lenkijos dinastijas). Ši trinarė schema neteikia tokio subažnytinto monarchijos vaizdinio kaip konkuruojančios Maskvos raštija. Priešingai, Gediminaičiai ir, pavyzdžiui, didikai Goštautai kildinami iš senovės Romos aristokratų. Tai gerai paliudija aristokratinį metraščių genealogijos ir ideologijos pobūdį.

Itin vykusiai paneigiamas senas kryžiuočių prasimanymas apie „Gediminą, Vytenio arklidininką“ XVI a. kartojamas lenkų ir maskvėnų istoriografų bei „publicistų“. Reinterpretuojant šį gerai anuomet žinomą siužetą Vytenis paverčiamas ankstesniojo didžiojo kunigaikščio Traidenio maršalu, kurį po valdovo mirties bajorai išsirenka didžiuoju kunigaikščiu, o Gediminas laikomas Vytenio sūnumi, nors iš tiesų buvo brolis. (Priminsime, kad XV a.–XVI a. I pusėje maršalas – viena aukščiausių LDK pareigybių, Vakarų Europoje išties išsirutuliojusi iš kavalerijos viršininko „arklidininko“ pareigybės. Žinoma, Vytenio laikais Lietuvoje maršalų nebūta, tačiau XVI a. autorius praeitį (įsi)vaizdavo per savojo meto prizmę.)

Aristokratinį metraščių ideologijos pobūdį įrodo tai, kad Vytenis išrenkamas didikų bei tai, kad daugelyje epizodų greta valdovo didelis dėmesys skiriamas Goštautų ir jų giminaičių bei sąjungininkų, kitų kilmingųjų tikrų ir tariamų nuopelnų iškėlimui. Tuo tarpu kritikos smaigalys nukreipiamas į „tironus“ – Žygimantą Kęstutaitį ir, iš dalies, Aleksandrą Jogailaitį. Anot Bychovco kronikos autoriaus, pastarąjį valdovą dėl tironiškų užmačių ištinka Dievo bausmė – paralyžius. Ypač neigiamai vaizduojamas Vytauto brolis Žygimantas, kuris vadinamas prakeiktuoju (*okajannik*) ir apkaltinamas siekiu išžudyti bajorus, tačiau šioms užmačioms esą užkirtę kelią didikai, nužudydami patį piktavalią valdovą. Akivaizdu, kad Vidurinį ir Platųjį sąvodus inspiravo ir nuogas politinis interesas, ir siekis turėti savą istoriją kaip civilizuoto krašto požymį, ir visiškai suprantamas noras nenusileisti Lenkijai bei kitiems Europos kraštams. Tad Vidurinį sąvadą iš dalies, o Platųjį sąvadą neabejotinai galima laikyti atsaku į Miechovitos *Lenkų kronikos* 1521 m. laidą. Drauge tai buvo atsakas ir į Maskvos kunigaikščių pretenzijas valdyti „visą Rusiją“, ir į Lenkijos bajorų aneksionistines užmačias. Pasak Plačiojo sąvado autoriaus, lietuvių bajorai – senos romėniškos kilmės, savo herbus atsinešę iš Italijos, skirtingai nuo lenkų bajorų, kurie buvo prasti žmonės, o herbus pirkę iš čekų. Apskritai metraštyje įtvirtinamas lenko – klastingo sąjungininko – stereotipas. Anot metraštininko, lietuviai vieni įveikę kryžiuočius Žalgirio mūšyje (1410, metraštyje: 1412), o „lenkų kariuomenė jiems nieko nepadėjo, tik į tai žiūrėjo“; lenkų didikai ketinę išžudyti į Parčevo seimą (1453) atvykusius lietuvius. Stengiamasi paneigti ir lenkų dvasininkų nuopelnus krikštijant Lietuvą ir Žemaitiją, vietoj to

pabrėžiamas Vytauto, kuris esą vertas „antrojo apaštalo“ vardo, ir pusiau legendinio Algirdo laikų didiko Goštauto, kuris pirmasis atnešęs katalikų tikėjimą į Lietuvą, indėlis.

Platusis sąvadas apskritai yra konceptualiai ir stilistiškai vientisiasias, labiausiai išbaigtas kūrinys (beje, turintis ir Goštautų giminės istorijos bruožų). Jame itin išraiškingai prabyla lietuviškasis valstybinis patriotizmas ir imperializmas. Neatsitiktinai nubrėžiamos ir simbolinės lietuvių dominavimo ribos – didysis kunigaikštis Algirdas rytuose sieną nukėlęs iki Možaisko ir Kolomnos, jo sūnus Jogaila, prieš tapdamas Lenkijos karaliumi, vakaruose sieną nukėlęs iki Vyslos, o Vytautas išplėtęs valstybę nuo „nuo jūrų iki jūrų“. Paskutinė sąvado dalis, vaizduojanti XV–XVI a. sandūros įvykius, istoriniu požiūriu laikoma patikimiausia, kadangi yra paremta amžininkų informacija. Čia smulkiai vaizduojamos kovos su maskvėnais ir Krymo totoriais.

Apibendrinant galima teigti, kad Viduriniajame ir Plačiajame sąvaduose valstybės istorija parašyta pagal tradicinį europietiškos tautinės kronikos modelį. Tą mums byloja ir šaltiniai – Hartmanno Schedelio (Hartmano Šedelio) *Pasaulio kronika* ir ypač Motiejaus Miechovitos *Lenkų kronika*; kita vertus, pasitelkti senusių šaltiniai ir vakarietiškos topikos – kirilinės raštijos klišės, atskleidžia sintetinį ir sinkretinį šios istorijos pobūdį, neabejotinai nusvertą vakarietiškų elementų.

XVI a. viduryje valstybės kanceliarijos aplinkoje sukurti Viduriniojo sąvado tęsiniai. Viename jų, išlikusiame Račinskių nuoraše, rasime Renesanso novelę primenantį pasakojimą apie Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vedybų istoriją. Metraščiai plito nuorašais, kurie buvo saugomi Žygimanto Augusto bibliotekoje Vilniuje ir elito atstovų (kunigaikščių Sluckių, Odincevičių, Zaslavskių, Aleksandro Chodkevičiaus) bibliotekose, XVI a. pabaigoje–XVIII a. nuorašų turėjo įsigiję ir vidutiniai bajorai.

Lietuvos metraščiai padėjo pamatus senosios Lietuvos istoriografijos ir literatūros tradicijai. Jais rėmėsi ir jų idėjas toliau plėtojo Mykolas Lietuvis, Augustinas Rotundas ir Motiejus Strijkovskis. Ypač daug šiuo požiūriu nuveikė pastarasis. Jo veikaluose (visų pirma, 1582 m. *Kronikoje*) išplėtotais ir transformuotais metraščių siužetais rėmėsi Albertas Kojalavičius-Vijūkas, savo kūryboje minėtus siužetus bei temas panaudojo Radvilų aplinkos poetai, panegirikų ir jėzuitų mokyklinių dramų autoriai, Lietuvos romantikai, kol galiausiai XIX a. besirandanti profesionalioji istoriografija vėl „atsigręžė“ į originaliuosius Lietuvos metraščių tekstus, juos ėmė nuodugniai tirti ir publikuoti.